O‘ZBEKISTONDA JAMOALASHTIRISH SIYOSATI VA UNING JIZZAX VOHASIGA TA'SIRI

Jizzax Davlat pedagogika universiteti Tarix fani

1-bosqich doktoranti

To‘rayeva E'zoza Yuldosh qizi

Annotatsiya

Ushbu maqolada 1920–1930-yillarda O‘zbekistonda, xususan, Jizzax vohasida amalga oshirilgan majburiy jamoalashtirish (kollektivlashtirish) siyosati, uning mohiyati va ayanchli oqibatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda sovet hokimiyatining ma’muriy-buyruqbozlik tizimi orqali dehqon xo‘jaliklarini yo‘q qilishi, "quloqlashtirish" kampaniyasi doirasidagi qatag‘onlar va chorvachilik tizimining inqirozga uchrashi arxiv ma’lumotlari hamda tarixiy manbalar asosida yoritilgan. Shuningdek, Jizzax vohasi aholisining ushbu zo‘ravonlik siyosatiga qarshi qurolli va ijtimoiy qarshiliklari, paxta yakkahokimligining o‘rnatilishi hamda mintaqadagi demografik va ekologik inqiroz masalalari ilmiy jihatdan baholangan.

Kalit so‘zlar

Jamoalashtirish, Jizzax vohasi, kollektivlashtirish, quloqlashtirish, repressiya, paxta yakkahokimligi, sovet mustamlaka siyosati, chorvachilik inqirozi, ocharchilik, ijtimoiy qarshilik.

O‘zbekistonda, jumladan, Jizzax vohasida 1920-1930-yillarda amalga oshirilgan jamoalashtirish (kollektivlashtirish) siyosati sovet hokimiyatining qishloq xo‘jaligini majburiy qayta qurish va mustamlaka rejimini mustahkamlashga qaratilgan eng og‘ir choralaridan biri bo‘ldi. Bu siyosat mahalliy sharoitlar, an’anaviy xo‘jalik tizimi va aholi manfaatlarini hisobga olmay, zo‘ravonlik bilan olib borildi, natijada qishloq joylarda chuqur ijtimoiy-iqtisodiy inqiroz yuzaga keldi. Sovet Ittifoqining markaziy rahbariyati tomonidan joriy etilgan ushbu siyosat O‘zbekistonning qishloq xo‘jaligini kolxoz va sovxozlarga asoslangan yagona tizimga o‘tkazishni maqsad qilgan bo‘lsa-da, amalda u dehqonlarning mustaqil

xo‘jalik yuritish huquqini butunlay yo‘q qildi va hududiy xususiyatlarni e’tiborsiz qoldirdi. Ayniqsa, Jizzax vohasi kabi chorvachilik va dehqonchilikka asoslangan hududlarda bu siyosat an’anaviy turmush tarzini tubdan o‘zgartirib, aholining iqtisodiy va ijtimoiy ahvolini keskin yomonlashtirdi.

Ushbu siyosatning eng birinchi va markaziy ustuni 1929-yildan e’tiboran "yoppasiga kollektivlashtirish" shiori ostida boshlangan dehqon xo‘jaliklarini zo‘ravonlik bilan birlashtirish harakati edi. Mazkur jarayon shunchaki iqtisodiy islohot emas, balki asrlar davomida shakllangan xususiy mulkchilik instinktini ildizi bilan sug‘urib tashlashga qaratilgan tajovuzkor kampaniya sifatida kechdi. Dehqonlarning o‘z mehnati bilan bunyod etgan shaxsiy yerlari, og‘ilxonadagi chorva mollari, hatto eng oddiy xo‘jalik anjomlari ham davlat mulki sifatida kolxozlar ixtiyoriga majburiy ravishda olib qo‘yildi. Bu dahshatli jarayon O‘zbekistonning barcha hududlarida, xususan, qishloq xo‘jaligi o‘ziga xos rivojlangan Jizzax vohasi kabi strategik hududlarda qat’iy reja va ma’muriy tazyiq asosida amalga oshirildi. Dehqonlar o‘z mulklarini ixtiyoriy ravishda topshirayotgandek ko‘rinsa-da, aslida bu qaror ortida qamoq, jismoniy qiynoq va o‘lim tahdidi turardi; mulkini berishdan bosh tortganlar "sovet hokimiyatining dushmani" sifatida tamg‘alanib, eng og‘ir jazolarga tortildi.

Ikkinchi tomondan, ushbu jarayonning eng mudhish qismi hisoblangan "quloqlashtirish" siyosati qishloq aholisining eng mehnatkash va tajribali qatlamini jismonan yo‘q qilishga qaratildi. O‘z xo‘jaligini mustaqil yuritayotgan, bir oz bo‘lsada o‘ziga to‘q yoki shunchaki o‘rta hol dehqonlar "quloq" (mushtumzo‘r) sifatida nishonga olindi. Bu toifa aslida qishloqning iqtisodiy tayanchi bo‘lishiga qaramay, ular sinfiy dushman sifatida e’lon qilindi, bor-yo‘g‘i musodara etildi, o‘zlari esa oila-a’zolari, keksayu go‘daklari bilan birga uzoq Sibirga yoki qumloq cho‘llarga surgun qilindi. Ko‘plab dehqonlar tergovsiz va sudlarsiz repressiya qurboniga aylandi. Bunday choralar nafaqat iqtisodiy inqirozni keltirib chiqardi, balki o‘zbek qishlog‘ining ma’naviy va ijtimoiy qiyofasini ham butunlay o‘zgartirib yubordi: asrlar davomida shakllangan an’anaviy jamoa ierarxiyasi va o‘zaro hurmat

tizimi parchalnib, mustaqil va erkin xo‘jalik egasi hisoblangan dehqon endilikda kolxozning huquqsiz, faqat buyruq asosida ishlaydigan oddiy mehnat kuchiga (ishchisiga) aylantirildi. Insonning o‘z yeriga bo‘lgan mehr-muhabbati o‘rnini loqaydlik va tushkunlik egalladi.

Uchinchidan, jamoalashtirishning eng uzoq muddatli va halokatli oqibatlaridan biri sifatida paxta yakkahokimligi (monokulturasi) siyosati qat’iy qaror topdi. Markaziy hukumat O‘zbekistonni faqat xomashyo bazasiga aylantirishni maqsad qilgan holda, butun qishloq xo‘jaligini faqat paxta yetishtirishga yo‘naltirdi. Bu siyosat natijasida asrlar davomida yetishtirib kelingan g‘alla, bog‘dorchilik mahsulotlari va ayniqsa, chorvachilik tarmoqlari chetga surib qo‘yildi yoki butunlay yo‘q qilindi. Paxta maydonlarining asossiz ravishda kengaytirilishi hududda jiddiy oziq-ovqat yetishmovchiligini keltirib chiqardi, chunki dehqon o‘zi yashab turgan yerda o‘zini bo‘qish uchun g‘alla ekish huquqidan mahrum etilgan edi. Natijada, O‘zbekistonning qishloq xo‘jaligi o‘zining tabiiy-iqlim sharoitlariga, suv resurslariga va tarixiy dehqonchilik madaniyatiga mutlaqo zid bo‘lgan sun’iy monokultura tizimiga o‘tkazildi. Bu esa tuproqning sho‘rlanishi, unumdorlikning pasayishi va ekologik muvozanatning buzilishiga, pirovardida esa o‘n yillar davomida davom etgan chuqur iqtisodiy va ijtimoiy tanazzulga poydevor bo‘ldi. Shunday qilib, jamoalashtirish siyosati o‘zbek dehqonini ham mulkidan, ham erkinligidan ayirgan, milliy iqtisodiyotni esa bir tomonlama va qaram tizimga aylantirgan tarixiy fojia sifatida muhrlandi.

Jizzax vohasida jamoalashtirish va kollektivlashtirish siyosatining amalga oshirilishi o‘zining ijtimoiy-iqtisodiy fojialari va keskin oqibatlari bilan O‘zbekiston tarixida alohida bir qora sahifani tashkil etadi. Bu hududda sovet hokimiyatining tazyiqlari ayniqsa og‘ir kechganligining asosiy sababi Jizzax vohasining o‘ziga xos tabiiy-geografik joylashuvi hamda bu yerda asrlar davomida shakllangan o‘troq dehqonchilik va ko‘chmanchi chorvachilik an’analarining uzviy bog‘liqligida edi. Vohaning keng cho‘l va adir zonalarida yashovchi aholi uchun chorvachilik shunchaki daromad manbai emas, balki butun hayot tarzi, madaniyati va

tirikchiligining o‘zagi hisoblangan. Bu hududda boqilgan qo‘ylar, qoramollar va ayniqsa, aslzoda otlar aholini nafaqat go‘sht va sut mahsulotlari bilan ta’minlagan, balki kiyim-kechak uchun jun va teri, kundalik transport va og‘ir mehnat uchun asosiy kuch vazifasini o‘tagan. 1920-yillarning oxiridan boshlangan majburiy jamoalashtirish kampaniyasi ana shu hayotiy poydevorga bolta urdi. Kolxozga birlashtirish shiori ostida dehqon va chorvadorlarning bor-budini, hatto oxirgi sog‘in sigirigacha tortib olish boshlanganda, xalq orasida misli ko‘rilmagan qarshilik ruhi uyg‘ondi.

Dehqonlar o‘z mulklarini davlatga, ya’ni "umumiy qozon"ga ixtiyoriy-majburiy tarzda topshirishdan ko‘ra, ularni butunlay yo‘q qilishni afzal ko‘rdilar. Jizzaxning chekka qishloqlari va ovullarida dehqonlar o‘z chorvasini sovet faollariga bermaslik uchun mollarini yoppasiga so‘yib yuborganlar yoki imkon qadar tog‘ va cho‘llarga yashirishga uringanlar. Bu esa voha chorvachiligiga o‘nglab bo‘lmas zarba berdi: chorva mollari soni rekord darajada, bir necha barobar kamayib ketdi va bu holat haqiqiy iqtisodiy katastrofaga – chorvachilik tizimining inqiroziga olib keldi. Chorva sonining bunday keskin qisqarishi zanjirsimon reaksiya berib, aholining oziq-ovqat xavfsizligini mutlaqo izdan chiqardi; kundalik ratsionning ajralmas qismi bo‘lgan sut, go‘sht va yog‘ mahsulotlari taqchilligi vujudga kelib, qishloqlarda ocharchilik va qashshoqlik sharpasi kezib qoldi. Bunday ma’muriy zo‘ravonlik va iqtisodiy talonchilik Jizzax vohasi aholisining sabr-toqat kosasini to‘ldirdi. Majburiy siyosatga javoban hududda dehqonlarning ochiqdan-ochiq norozilik harakatlari va qurolli qarshiliklari portlab chiqdi. Jizzaxliklar o‘z erki va mulkini himoya qilish uchun qo‘llariga qurol olib, sovet tuzumi o‘rnatgan tartiblarga qarshi turdilar. Bu harakatlar nafaqat yakka-tartibdagi isyonlar, balki butun boshli jamoalarning uyushgan qarshiligi ko‘rinishini oldi. Biroq, sovet hokimiyati bu noroziliklarni tinch yo‘l bilan hal qilish o‘rniga, ularni shafqatsiz zo‘ravonlik va qurol kuchi bilan bostirish yo‘lini tanladi. Jazolash otryadlari vohaga yuborilib, qarshilik ko‘rsatganlar "bosmachi" yoki "xalq dushmani" sifatida ayblanib, ommaviy ravishda qatl qilindi yoki surgun etildi. Bu repressiv choralar voha

aholisining ijtimoiy tarkibini butunlay buzib yubordi, eng faol va g‘ayratli dehqonlar qatag‘on qurboni bo‘ldilar. Natijada, Jizzax vohasining asrlar davomida shakllangan dehqonchilik va chorvachilik madaniyati xarobaga aylantirilib, xalq uzoq yillik ma’naviy va moddiy muhtojlik girdobiga tashlandi. Siyosatning bu tajovuzkor tabiati nafaqat iqtisodiyotni, balki odamlarning davlatga bo‘lgan ishonchini ham butunlay yo‘q qilib, mintaqaning tabiiy rivojlanish jarayonini o‘nlab yillarga ortga surib yubordi.

Jamoalashtirishning eng fojiali oqibatlari ocharchilik va qatag‘on shaklida namoyon bo‘ldi. Qishloq xo‘jaligining izdan chiqishi, majburiy paxta topshiriqlar va quloqlashtirish natijasida 1930-yillarning boshida Jizzax vohasida ocharchilik yuz berdi. Ko‘plab oilalar mol-mulkdan mahrum bo‘lib, boshpanasiz qoldi, qatag‘on qilindi va hatto o‘lim bilan yuzlashdi. Bu holat paxta yakkahokimligining oziq-ovqat ekinlarini cheklashi bilan yanada kuchaydi: dehqonlar paxta ekishga majbur bo‘lsa-da, o‘zlarining non-maishiy ekinlarini ekishga vaqt va resurs topa olmadi. Natijada, hududda oziq-ovqat inqirozi yuzaga keldi, bu esa aholining salomatligi va demografik holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatdi. Shuningdek, yuz yillar davomida shakllangan yerga egalik qilish va dehqonchilik qilish an’analari barbod bo‘ldi. Mustaqil dehqon o‘rniga kolxozning majburiy ishchisiga aylangan aholi an’anaviy turmush tarzini butunlay yo‘qotdi: oilaviy xo‘jalik tizimi, yer bo‘linishi va chorva boqish odatlari sovet hokimiyatining markazlashgan boshqaruvi ostida yo‘qoldi.

Xulosa qilib aytganda, Jizzax vohasida jamoalashtirish siyosati iqtisodiy rivojlanishga emas, balki an’anaviy xo‘jalik tizimini vayron qilishga, aholining ijtimoiy-iqtisodiy holatini og‘irlashtirishga va sovet rejimining mustamlaka siyosatini kuchaytirishga xizmat qildi. Bu siyosatning oqibatlari nafaqat 1930-yillarda, balki keyingi o‘n yilliklarda ham Jizzax vohasining qishloq xo‘jaligi va ijtimoiy tuzumiga chuqur iz qoldirdi, mahalliy an’analarni yo‘qotish va majburiy kollektivlashtirishning uzoq muddatli salbiy ta’sirini ko‘rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 22.07.1999 yildagi “Vatan va xalq ozodligi yo‘lida qurbon bo‘lgan fidoyilar xotirasini abadiylashtirish to‘g‘risida” 358-son qarori // https://lex.uz/uz/docs/-604981 [Murojaat qilingan sana: 30.11.2025

2. Bahodir Eshov. O‘ZBEKISTONDA DAVLAT VA MAHALLIY BOSHQARUV TARIXI – Toshkent 2014

3. O‘rta Osiyoda yer-suv islohoti // https://uz.wikipedia.org/wiki/O%CA%BBrta_Osiyoda_yersuv_islohoti [Murojaat qilingan sana: 29.11.2025] 3. Шамсутдинов Р. Ўзбекистонда советларнинг қулоқлаштириш сиёсати ва унинг фожеали оқибатлари. – Т.: “Шарқ”, 2001.

4. Курбанов Х.Р. Ўзбекистонда зўрлик билан ўтказилган коллективлаштириш ва унинг оқибатлари. 1929-1938 йиллар (ҳозирги Самарканд, Навоий, Бухоро вилоятлари мисолида). Тар. фан. ном. диссертация автореферати. – Тошкент, 2010.